

*Ворова Т. П.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ: ТРАДИЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА ДИСЦИПЛІНУ

Анотація. Переклад відіграє важливу роль на сучасному етапі: він збагачує життя людини, даючи можливість безмежного спілкування та передачі інформації, незважаючи на мовні бар'єри. Високоякісний переклад дедалі більше затребуваний у різних галузях людської діяльності – науці, культурі, політиці, бізнесі тощо. Спостерігається прискорений, поступальний рух у справі доступності різноманітної офіційної документації (у формі державних законодавчих актів, технічних регламентів, медичних інструкцій, загальноосвітньої літератури тощо), що оцінюється як характерна риса прогресивного сучасного суспільства. Переклад прямо стосується цього процесу, роблячи інформацію доступною, сприяючи її поширенню серед людей, які розмовляють різними мовами, і тим самим полегшуючи здобуття знань та досвіду. Специфіка текстового перекладу та аналіз способів перекладу, що застосовуються до нього, свідчать про велику різноманітність мовних засобів, що трапляються в тексті-оригіналі і, відповідно, перекладеному тексті. Спектр аналізованих явищ, вибір та комбінаторика мовних засобів перекладу постійно ускладнюються залежно від багатшаровості змісту, його ідейної спрямованості та емоційної насиченості. Спостерігаються певні загальні та приватні закономірності між інформаційною наповненістю тексту-оригіналу та способами його відтворення при перекладі (відсутність потреби дотримуватися дослівної точності та формального дотримання граматичних відповідностей окремих перекладних елементів, збереження смислової наповненості фразеологізмів та стійких поєднань та інші). У цих ситуаціях можливий як стандартний, так і нестандартний підхід у процесі пошуків практичних перекладацьких рішень; допустимим є зіставлення з іншими подібними ситуаціями для виявлення узагальнюючої платформи чи певних винятків у складних контекстуальних випадках художньої чи суспільно-політичної літератури. З методологічної точки зору помилково представляти текстову перекладаність як шаблонний, механічний процес, тому що коректний переклад можливий тільки на основі розуміння тексту-оригіналу і його перекладеного дубліката як єдності змісту та форми. Зіставлення різних видів перекладеного матеріалу та способів їх перекладу допомагає виявити їхню специфіку, особливості, а водночас і риси спільності у самому процесі їх передачі. Сучасний рівень еволюції, що вимагає постійного обміну науковим контентом, був би немислимий без знання іноземних мов та розвиненої перекладацької практики; тому дисципліна «теорія та практика перекладу» стає все більш актуальною та затребуваною, представляючи науково обґрунтований підхід до даної галузі знання.

Ключові слова: актуальність перекладу, теорія перекладу, перекладацька практика, перекладацькі підходи, переклад як процес.

Постановка проблеми. Переклад, як вид діяльності людини, перегукується з прадавниною: він завжди грав істотну роль в історії різних народів і світової культури. Нині перекладацька діяльність у всіх своїх різновидах набула небаченого раніше розмаху завдяки зростаючій інтенсивності міжнародних контактів, глобалізації економічних відносин, стиранню бар'єрів і кордонів в особистому спілкуванні. У цьому контексті наш час можна назвати епохою перекладу та перекладачів.

Сучасне перекладознавство можна образно уявити як якийсь перехрестя, на якому перетинаються під різними кутами теоретичні концепції та методи дослідження, які характеризуються великою різноманітністю та тісним зв'язком з психологією, культурологією, літературознавством. При цьому лінгвістична платформа, що базується на мовознавстві, залишається, мабуть, головною, вимагаючи власного особливого підходу та осмислення. У сучасних дослідженнях фокус уваги все більше зміщується від структур мовних систем та їхніх особливостей до розуміння та використання мови як засобу мовної та міжмовної комунікації, до смислового боку мовленнєвих творів, зв'язку мови з мисленням та культурою.

Лінгвістичні дослідження становлять значну частку у сучасному перекладознавстві, тому ми свідомо обмежуємо наш короткий огляд невеликою групою класичних праць англійських вчених та з жалем змушені пропустити чудові роботи інших авторів. Наш екскурс почнемо з праці Т. Севорі «Мистецтво перекладу» (1952) [1], в якому автор не лише традиційно виділяє чотири типи перекладу, а й вказує на право перекладача вибирати варіант перекладу залежно від передбачуваного типу читача (тип читача визначається за шкалою доброго, середнього, поганого знання або повного незнання іноземної мови).

У роботі Дж. Ферса «Лінгвістичний аналіз та переклад» (1956) [2] наголошується на важливості функціональної ролі мовних одиниць під час мовного спілкування; автор вважає, що це стимулює розробку основ лінгвістичної теорії перекладу. З перекладом як об'єктом мовознавства зустрічаємося в праці М. А. К. Хеллідея «Порівняння та переклад» (1964) [3], яка вказує на поняття еквівалентного перекладу як центрального для теорії перекладу та мовознавства.

Дж. Кетфорд у роботі «Лінгвістична теорія перекладу» (1965) [4] презентує спробу побудувати теорію перекладу на основі певних уявлень про мову та мовлення; автор також вважає еквівалентність ключовим поняттям щодо перекладу, а головне завдання теорії перекладу бачить у визначенні природи перекладацької еквівалентності та умов її досягнення. Думки Дж. Кетфорда про перекладацьку еквівалентність знайшли відображення у багатьох публікаціях з теорії перекладу пізнішого періоду.

У роботі П. Н'юмарка «Підходи до перекладу» (1981) [5] відображена насамперед позиція перекладача-практика, який формує теоретичні положення на основі власного перекладацького багажу та досвіду. І хоча використовується ряд загальнотеоретичних концепцій, автор бачить завдання перекладу у застосуванні відповідних методів перекладу (комунікативного та семантичного), поясненні тонкощів і труднощів тексту, що перекладається, виводячи теорію перекладу з перекладацької практики.

У праці М. Снелл-Хорнбі «Вивчення перекладу» (1988) [6] представлена спроба опису інтегруючого підходу з метою створення єдиної концепції перекладу. Автор створює шестирівневу модель перекладу, у якій кожен рівень додатково поділяється на категорії та елементи (за принципом «від загального до приватного»). Є. Найда в «Теоріях перекладу» (1991) [7] зводить різні теорії перекладу до чотирьох типів (соціосемантичних, комунікативних, філологічних, лінгвістичних). У зв'язку з тим, що переклад має справу з двома мовами, вчений вважає лінгвістичний підхід найбільш природним.

Слід також згадати про роботи українських та російських учених (І. В. Корунця [8], В. І. Карабана [9], В. В. Коптілова [10], Н. Г. Калашника та Н. О. Гетьмана [11], А. В. Фьодорова [12], В. Н. Комісарова [13], Н. К. Гарбовського [14], Я. І. Рецкера [15] та ін.), які зробили свій внесок у розвиток перекладознавства.

Після досягнення крутих висот завжди має сенс призупинитися для огляду вже вивченого простору та окреслення меж пройденого шляху, щоб новачкам було легше сприйняти та освоїти ще невідомі для них обрії наукових досліджень та пошуків у науці перекладознавства.

Ціль статті. Метою цієї статті є репрезентація традиційного погляду на теорію та практику перекладу, усталених підходів, що використовуються в цій галузі, для полегшення вивчення цієї науки молодими фахівцями. Важливим аспектом такого традиційного погляду є розуміння того, що знання теорії перекладу сприяє створенню основи для розгляду окремих проблем, які, як правило, пов'язані з окремими видами перекладу та їх певною комбінаторикою у процесі перекладацької практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що необхідність наукової систематизації практичних результатів, накопичених у галузі практичного перекладу, привела свого часу до створення спеціальної теоретичної науки про переклад – theory of translation (застосовується також термін *translatology*). Навчальна дисципліна «Теорія перекладу» вивчає форми та способи передачі змістового тексту-оригіналу та його повноцінної функціонально-стилістичної відповідності під час перекладу зі збереженням їхньої діалектичної єдності. Нині можна констатувати тенденцію до пошуку та встановлення закономірностей перекладу та міжмовних співвідношень, широкого узагальнення даних, активної розробки лінгвістичного аспекту проблеми, підвищеного інтересу до самого поняття процесу перекладу та побудови його моделей та схем. У дослідженні співвідношення вихідного та перекладного текстів допускається схематизація та моделювання процесу перекладу. Встановлення об'єктивних можливостей перекладу, використання різних засобів і прийомів може бути ключем до розуміння власне перекладу.

Будь-який переклад повинен починатися з філологічного аналізу тексту і завершуватися літературною творчістю, яка враховує смислово, ідейну багатоплановість тексту та найто-

нші стильові нюанси. Важливо пам'ятати, що принципу перекладності, що склався в теорії перекладу, відповідає принцип сумісності. З функціональної точки зору зіставлення різних елементів художнього тексту може показати, що поряд з великими стилістичними розбіжностями у формі є чимало рис, що збігаються, – саме вони характеризують стиль мови та індивідуальний авторський стиль. Загальною платформою може бути однорідність змісту, що перекладається, співвідношення з нормами мови і єдність стилістичних функцій.

Спектр видів діяльності, що охоплюються поняттям «переклад», дуже широкий (публіцистика, проза, вірші, наукові книги, дипломатичне листування, ділові папери, статті політичних діячів, промови ораторів, газетна інформація тощо). Саме слово «переклад» означає (1) процес створення твору (чи усного висловлювання) засобами мови перекладу; (2) результат цього процесу (новий твір або усне висловлювання) мовою перекладу. Відповідно до цього дослідники, як правило, або акцентують увагу на аналізі сумісності перекладу з оригіналом як двох пов'язаних між собою мовних творів (з урахуванням їхньої специфіки), або займаються переважно моделюванням процесу перекладу в різних мовних та немовних умовах. Можна впевнено стверджувати, що метою перекладу є ознайомлення читача (або слухача) з точним еквівалентом тексту (або змістом мовлення), вираженого засобами мови перекладу.

Переклад може здійснюватися з однієї мови на іншу (неспоріднену або споріднену), з діалекту на літературну мову, з мови стародавнього періоду на ту ж мову в її сучасному стані і т. д., при цьому мова у перекладі відіграє роль найважливішого засобу людського спілкування (це аналогічно такій же соціальній ролі мови в суспільстві).

У процесі перекладацької практики важливо підібрати таку форму вираження думки першотвору, яка може передати чіткість висловлювання цієї думки в тексті оригіналу. Такий підхід вимагає відповідності перекладу нормам мови, якою зроблено переклад; отже, зміст перекладуваного тексту безпосередньо пов'язується з формами тієї мови, якою він створений. Окремо зазначимо, що перекладач-новачок, як правило, неминуче у думках перемикає інформацію в площину своєї рідної мови, тоді як перекладач-професіонал схоплює інформативне ядро в цілому й обходить без уявного дублювання перекладу.

Загалом можна виділити два важливі етапи у процесі перекладу: особисте сприйняття первинного тексту-оригіналу (його складність, образність, насиченість специфічною лексикою) та передача отриманої інформації мовою перекладу (вибір відповідних лексичних засобів та граматичних форм для точного, адекватного вираження ідейно-художнього змісту).

Нині допустимо робити машинний (або автоматичний) переклад на основі простих текстів, однак у разі такого варіанту перекладу завжди потрібно додаткове редагування текстів, отриманих від машини, за допомогою перекладача-людини. Ця логічна вимога випливає з того факту, що машинний переклад виконується на основі спеціальних програм. У таких програмах часто є вибір між альтернативними варіантами перекладу мовних одиниць, які обмежені рамками умов поставленого завдання. Очевидно, що основні перешкоди в цій галузі лежать не в обмежених можливостях комп'ютера, а в необхідності розвивати знання про суть перекладацького процесу та діапазону рішень проблем, що виникають. У людській практиці машинному перекладу може відповідати синхронний пере-

клад, у якому відповідності між мовою оригіналу та мовою перекладу встановлюються миттєво завдяки обсягу пам'яті перекладача, великому тренуванню та особистому досвіду, що виключає вагання під час вибору потрібного варіанту; у цьому випадку переклад є складним явищем, пов'язаним з інтерпретацією тексту-оригіналу як виду перекладу, постійними пошуками мовних засобів для вираження єдності змісту та форми тексту перекладу, вибором між декількома опціями перекладу.

Від творчої практики перекладу слід відрізнити теорію перекладу як наукову дисципліну, яка потребує власної теоретичної основи. Завдання теорії перекладу полягає у розкритті лінгвістичної основи перекладацького процесу, простеженні його закономірностей, узагальненні практичних висновків під час пошуку необхідних засобів лексичного висловлювання. Основним об'єктом уваги в теорії перекладу є взаємозв'язок між текстом-оригіналом і перекладом, диференціація граматичних форм (у конкретних випадках), конкретизація перекладацьких підходів, систематизація концепцій та категорій у теорії перекладу.

Важливість теорії перекладу визначається необхідністю застосування науково обґрунтованих принципів, що виключають суб'єктивність критики або свавілля перекладача, необґрунтованість їхніх підходів. Отже, потрібні такі теоретичні узагальнення, які можуть допомогти масштабувати (і узагальнити) висновки, сформувані сталу систему форм та методів перекладу. Наукова цінність теоретичних концепцій базується на тому, що переклад як творчий процес пов'язаний з мовою та літературою, а це передбачає неминучий контакт двох мов (або співвідношення двох мовних систем та їх стилістичних засобів) з метою передачі оригіналу засобами іншої мови.

Переклад є багатогранним об'єктом вивчення. Питання перекладу можуть розглядатися у культурному, історичному, літературознавчому, психологічному, мовознавчому аспектах.

Психологічний ракурс перекладу має справу з образністю мови, взаємозалежністю мови та мислення. Аналізуючи психологічні деталі, слід обов'язково мати на увазі, що в різних текстах вони можуть відігравати принципово різну роль. В одному випадку психологічні деталі нечисленні і мають службовий, допоміжний характер – тоді ними можна, як правило, нехтувати. В іншому випадку психологічне зображення займає в тексті суттєвий обсяг, здійснюючи відносну самостійність у відбитті мовними засобами думок, переживань, бажань, емоційних станів. Природно, що при перекладі кожна форма психологічного опису проявляється за допомогою різних пізнавальних, образотворчих, виразних засобів.

Історико-культурний ракурс пов'язаний з описом культурної мотивації людської поведінки, культурних факторів під час відтворення історичних суспільних процесів, культурних підстав під час презентації різних ідеологій, реалій культури народів та регіонів, представлених на тлі історичної мінливості їхніх форм (або національної специфіки цих форм на сучасному етапі) та простежених відмінностей. Вивчення літературознавчого ракурсу перекладу тісно пов'язане із сутністю та специфікою художньої літератури, розглядом закономірностей історико-літературного процесу. Проте всі ці аспекти було б неможливо перекласти без відповідної мовної бази, без застосування необхідних мовних явищ, аналізу та оцінки мовних засобів, які були використані під час перекладу. Це пояснюється тим, що текст-оригінал існує в єдності змісту і форми, і цей симбіоз може бути переданий тільки за допомогою мов-

ної платформи, тому що точність або спотворення оригіналу в перекладі пов'язані із застосуванням певних, незамінних мовних засобів.

Лінгвістичний підхід щодо перекладу базується на мовній платформі, поза якою неможливо здійснити інші перекладацькі функції. Разом із тим лінгвістичне вивчення перекладу (тобто вивчення взаємозв'язків двох мов) дозволяє будувати роботу конкретно, оперуючи об'єктивними фактами мови. Будь-які дискусії про те, як позначився під час перекладу зміст оригіналу, як були створені чи втілені образи літературного твору, будуть безпредметні без опори на аналіз мовних засобів висловлювання, використаних під час перекладу.

Безумовно, лінгвістичний метод не може бути застосований до пояснення всіх аспектів перекладу, наприклад, пов'язаних зі ставленням перекладача до змісту оригіналу, його тлумаченням (іноді – спотворенням), окремими смисловими змінами тощо. Водночас аналіз питань художнього перекладу, мовної майстерності, передачі індивідуального стилю автора потребують солідної мовної основи. Ступінь співвідношення традиційності / новаторства в стилі оригіналу і ступінь стилістичної близькості до нього в перекладі можуть бути оцінені тільки стосовно літературної норми обох мов. Як результат, лінгвістичний шлях вивчення, не будучи достатнім для вирішення всіх проблем перекладу, є, мабуть, найбільш затребуваним.

Лінгвістично зумовлений підхід до перекладацьких завдань має практичне значення, тому що розуміння різних нюансів у структурах двох мов служить певною гарантією захисту тексту-оригіналу від смислових помилок. При цьому вкрай наївно припускати, що робота перекладача вимагає лише мовного чуття та інтуїції для розкриття образів із тексту-оригіналу, співзвучності з автором тощо, а теоретичне знання другорядне внаслідок того, що воно в кращому разі має технічне значення. У зв'язку з цим слід рішуче вказати на існування взаємозалежності між знанням теоретичних засад та практичним досвідом.

Переклад будь-якої художньої, наукової, науково-популярної, політичної літератури не терпить стандартних рішень. У живій практиці завжди можуть трапитися випадки, коли потрібне вирішення завдань, що виходять за межі або не передбачені попереднім досвідом перекладача. Від правильного вирішення такого завдання залежатиме стилістичне забарвлення, сенс, глибина проникнення в зміст тексту-оригіналу. Безумовно, знання існуючих закономірностей між двома мовами необхідне, тому що саме вони дозволяють свідомо визначити вибір засобів, потрібних для передачі індивідуальних особливостей тексту-оригіналу без порушень вимог норми літературної мови, якою робиться переклад.

Якщо теорія художнього перекладу, як спеціальна галузь філологічної науки, передбачає тісні взаємозв'язки мовознавства з літературознавством, можливо навіть з історією тих народів, мови яких вона торкається, то загальна теорія перекладу вимагає насамперед постановки низки лінгвістичних питань (багатоплановість мовних одиниць, вплив розробки конкретного тексту, важливість урахування ситуативності під час мовного спілкування, надання належної уваги специфіці процесу комунікації тощо); їхнє рішення має скласти наукову платформу теоретичних та практичних досліджень – у цьому полягає об'єктивність теорії перекладу як наукової дисципліни.

Теорія перекладу у своєму лінгвістичному аспекті аналізує, пояснює та узагальнює факти перекладацького досвіду,

встановлює відповідності та розбіжності між мовами. Вона служить добротним та солідним науковим фундаментом для перекладацької практики. На підставі загальних закономірностей, виявлених теорією перекладу, надалі можуть робитися конкретні висновки стосовно деяких окремих випадків, – висновки, що допускають також і варіанти, і винятки. При цьому, звичайно, важливо уникати будь-яких шаблонів у вирішенні питань. Вироблення нормативних принципів, «правил» перекладу можливе лише у загальній формі та у певних, наперед визначених межах. Слід пам'ятати, що наявність закономірностей у співвідношенні двох мов, тих чи інших близьких відповідностей між ними ще зовсім не означає можливість чи необхідність застосовувати завжди однакові способи перекладу. Вирішальну роль завжди відіграє контекст, конкретний випадок. Як результат, до будь-якої нормативної рекомендації того чи іншого способу, хоча б навіть підкріпленої найвагомішими теоретичними доводами або посиланнями на авторитети, на практиці необхідно свідомо застосовувати творче ставлення залежно від чітко визначеної ситуації.

Висновки. Нині перекладацька практика допомагає забезпечити шляхи безмежного спілкування між різномовними людьми, будучи ефективною платформою для встановлення довіри та взаєморозуміння. Вивчення теорії перекладознавства сприяє розкриттю загальнолінгвістичних закономірностей перекладацького процесу, встановленню функціональної бази взаємодії різних мов, показу регулярності використовуваних перекладних еквівалентів (їхнього приватного або загального характеру та їхньої рівноцінності), проясненню етапів перекладу як такого. Загалом перекладознавство швидко еволюціонує як наука, розширюючи горизонти своїх досягнень та поповнюючи багаж перекладачів-практиків необхідним інструментарієм для ефективного виконання їхніх професійних обов'язків.

Література:

1. Savory T. The Art of Translation. London, 1952.
2. Firth J. R. Linguistic Analysis and Translation. The Hague, 1956.
3. Halliday M. A. K. Comparison and Translation. In: M. A. K. Halliday, A. McIntosh, P. Strevens. The Linguistic Sciences and Language Teaching. London, 1964.
4. Catford J. A Linguistic Theory of Translation. London 1965.
5. Newmark P. Approaches to Translation. Oxford, 1981.
6. Snell-Hornby M. Translation Studies. An Integrated Approach. Amsterdam, Philadelphia, 1988.
7. Nida E. Theories of Translation. In.: TTR, Volume IV, Number I, 1st Semester 1991. P. 19-32.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
9. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова книга, 2023. 564 с.
10. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ, 1982. 166 с.
11. Калашник Н. Г., Гетьман Н. О. Теорія та практика перекладу. Вступ до спеціальності. Запоріжжя : Мотор-Січ, 2004. 314 с.
12. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Москва : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ. 416 с.
13. Комиссаров В. Н. Лингвистическое переводоведение в России. Москва : ЭТС, 2001. 184 с.
14. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2004. 544 с.
15. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва : Р. Валент, 2007. 242 с.

Vorova T. Theory and practice of translation: a traditional view of the discipline

Summary. Nowadays translation plays an essential role: it enriches a person's life, making it possible for the unlimited communication and the transfer of information, regardless of any language barriers. The high-quality translation is more and more in demand in various fields of human activity – science, culture, politics, business, etc. There is an accelerated headway in the availability of different kinds of official documentation (in the form of state legislative acts, technical regulations, medical instructions, general comprehensive literature, etc.) that is assessed as a characteristic feature of the progressive modern society. Translation is directly related to this process, making information available, contributing to the spreading of information among people speaking different languages, and, thereby, facilitating the acquisition of knowledge and experience. The specificity of the text translation and the analysis of the methods of translation applied to it indicate a wide variety of linguistic means found in the original text and, accordingly, in the translated text. The spectrum of the analyzed phenomena, the choice and the combinatorics of linguistic means of translation are becoming more and more complicated, depending on the multi-layered content, its ideological orientation and emotional saturation. Certain general and particular patterns are observed between the information content of the original text and the methods of its reproduction during the translation (the absence of the necessity to adhere to the literal accuracy and the formal following to the grammatical correspondences of some individual translated elements, the preservation of the semantic filling of phraseological units and stable combinations, and some others). In these situations, both standard and non-standard approaches are possible in search of practical translation solutions; it is permissible a comparison with some other similar situations to identify a generalizing platform or certain exceptions in the complex contextual cases of fiction or socio-political literature. From a methodological point of view, it is erroneous to represent the text translatability as a stereotyped, mechanical process, since the correct translation is possible only on the basis of understanding the original text and its translated duplicate as a unity of the content and the form. The comparison of different types of translated material and methods of their translation helps to reveal their specificity, peculiarities, and, along with this, some common features in the very process of their transference. The modern level of evolution that requires the constant exchange of scientific content would be impossible without knowledge of foreign languages and developed practice of translation; therefore, «theory and practice of translation» is becoming more and more relevant and necessary, presenting a scientifically grounded approach to this area of knowledge.

Key words: relevance of translation, theory of translation, practice of translation, practical approaches in translation, translation as a process.